

Anna Tarwacka

Wybór i objęcie urzędu przez cenzorów w starożytnym Rzymie

Zeszyty Prawnicze 10/2, 113-128

2010

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach
dozwolonego użytku.

ANNA TARWACKA

Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego

WYBÓR I OBJĘCIE URZĘDU PRZEZ CENZORÓW W STAROŻYTNYM RZYMIE*

Cenzorzy byli urzędnikami wyższymi wybieranymi najczęściej raz na pięć lat, w zasadzie na trwającą osiemnaście miesięcy kadencję. Warto zbadać jednak bliżej procedurę wyborczą, a także inne zagadnienia związane z obejmowaniem przez nich urzędu.

Liv. 24,10: *Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capitolio est habitus decretumque omnium primum ut consules sortirentur compararentve inter se uter censoribus creandis comitia haberet priusquam ad exercitum proficisceretur.*

Według Liwiusza w 214 roku p.n.e. na mocy dekretu¹ senatu konsulowie mieli wylosować lub uzgodnić między sobą, który z nich przeprowadzi zgromadzenie w celu wybrania cenzorów zanim uda się do swojej armii. Oczywiście, przekaz ten jest o tyle wyjątkowy, że w omawianym okresie trwała druga wojna punicka, a zatem konsulowie musieli jak najszybciej dotrzeć do wojska. Można jednak wnioskować, że wybory przeprowadzał jeden z konsulów², na samym początku kadencji, jeszcze zanim oddalił się od Rzymu.

* Praca finansowana ze środków na naukę w latach 2010-2013 jako projekt badawczy.

¹ Według Festusa, który przytoczył opinię Aeliusa Gallusa, *senatus decretum* jest częścią *senatusconsultum*. Por. Fest. L. 454.

² Prawdopodobnie zwykle był to ten konsul, który aktualnie dzierżył *fasces*. Jako że wybory cenzorów odbywały się zwykle na początku kadencji konsulów, można

Liv. 32,7: *Dum haec in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romae substiterat, comitia censoribus creandis habuit.*

Podobnie w roku 199 p.n.e. zgromadzenie przeprowadził ten konsul, który pozostał w Rzymie. Terminem stosowanym przez Liwiusza jest *comitia censoribus creandis*³. Stosowane bywa też sformułowanie *censores creavit populus Romanus*⁴.

Liv. 9,34,25: *...ita comparatum a maioribus sit ut comitiis censoriis, nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero comitia differantur...*

Zgromadzenie, na którym wybierano cenzorów, podlegało specjalnym zasadom. Otóż jeżeli dwóch kandydatów nie uzyskało wystarczającej liczby głosów, to nie ogłaszano⁵ wyboru jednego, tylko przekładano zgromadzenie i całą procedurę zaczynało od początku. Należy rozważyć znaczenie zwrotu *legitima suffragia*, ale najpierw trzeba stwierdzić, jaki rodzaj zgromadzenia wybierał cenzorów.

Gell. 13,15,4: *Censores aequae non eodem rogantur auspicio atque consules et praetores. Reliquorum magistratuum minora sunt auspicia. Ideo illi minores, hi maiores magistratus appellantur. Minoribus creatis magistratibus tributis comitiis magistratus, ius eius curiata datur lege; maiores centuriatis comitiis fiunt.*

przypuszczać, że chodzi o tego, kto miał *fasces* w styczniu. Był to konsul wymieniany jako pierwszy w *fasti consulares*, ten, który zajął pierwsze miejsce w wyborach. Por. L.R. TAYLOR, T.R.S. BROUGHTON, *The Order of the Two Consuls' Names in the Yearly Lists*, «Memoirs of the American Academy in Rome» 19/1949, s. 1-14; J. LINDERSKI, *Rzymskie zgromadzenia wyborcze od Sulli do Cezara*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1966, s. 25-26. W sytuacjach nadzwyczajnych konsulowie dokonywali między sobą losowania, ponieważ ten, który przeprowadzał wybory, musiał dłużej zostać w Rzymie.

³ Por. Liv. 24,11; 27,11; 43,14.

⁴ Liv. 43,14.

⁵ Ogłoszenie wyboru urzędnika określano terminem *renuntiatio*.

Gellius, zajmując się wzajemnymi relacjami między urzędnikami, zacytował fragment dzieła augura Messali *De auspiciis*, z którego wynika, że cenzorzy nie byli wybierani na tym samym zgromadzeniu, co konsulowie i pretorzy, czyli nie pod tymi samymi auspicjami, a zatem nie byli ich kolegami na urządzie⁶. Przysługiwało im jednak dokonywanie *auspicia maxima*⁷, co oznacza, że zaliczano ich do urzędników wyższych. Wszyscy *magistratus maiores* wybierani byli na *comitia centuriata*⁸. Można wobec tego wnioskować, że zwoływane przez konsula *comitia censoribus creandis* głosowały według centurii.

Wydaje się zatem, że zwrot *legitima suffragia* oznacza głosy większości centurii, czyli przynajmniej 97 spośród 193⁹. Istnieją wątpliwości co do tego, na ilu kandydatów mógł zagłosować obywatel¹⁰. Bardzo prawdopodobna jest teza, że gdy dany urząd sprawować miały kolegialnie dwie osoby, wyborca oddawałby głos na dwóch kandydatów. W takim wypadku każda centuria wybierałaby dwie osoby. Jak najbardziej możliwa była zatem sytuacja, kiedy jeden z kandydatów uzyskał tę bezwzględną większość, natomiast następny w kolejności miał więcej głosów niż inni kandydaci, ale nie uzyskał poparcia połowy centu-

⁶ Por. J. BLEICKEN, *Zum Begriff der römischen Amtsgewalt. 'Auspitium – potestas – imperium'*, Göttingen 1981, s. 264-267; J. ZABŁOCKI, *Kompetencje 'patres familias' i zgromadzeń ludowych w sprawach rodziny w świetle 'Noctes Atticae' Aulusa Gelliusa*, Warszawa 1990, s. 30-32.

⁷ Por. Fest. 148 L s.v. *minora*.

⁸ Wydaje się, że tekst Gelliusa zawiera błąd odnośnie do urzędników niższych. Jest mało prawdopodobne, by ich wybór potwierdzany był w *lex curiata*. Por. J. BLEICKEN, *op. cit.*, s. 265 przyp. 23; J. ZABŁOCKI, *op. cit.*, s. 30-32.

⁹ Na temat liczby centurii toczy się dyskusja związana z interpretacją Liv. 1,43,12. Wydaje się, że interpretacja MOMMSENA (*Römisches Staatsrecht*³, III, Graz 1952 (przedruk), s. 270-279) zakładająca niezmienną liczbę 193 centurii jest prawidłowa. Por. G.W. BOTSFORD, *The Roman Assemblies from their Origin to the End of the Republic*, New York 1909 (reprint New Jersey 2001), s. 202-228; L.R. TAYLOR, *Roman Voting Assemblies. From the Hannibalic War to the Dictatorship of Caesar*, Ann Arbor 1966 (reprint 2003), s. 85-106; J. LINDERSKI, *op. cit.*, s. 8-20.

¹⁰ Por. C. NICOLET, *Le métier de citoyen dans la Rome républicaine*, Paris 1976, tłum. ang. *The World of the Citizen in Republican Rome*, Berkeley-Los Angeles 1980, s. 270-277.

rii, jako że zdarzało się, że wszystkie centurie nie zdążyły zagłosować w ciągu jednego dnia. W takiej sytuacji zgromadzenie rozwiązywano i przekładano wybory na kolejny termin. W przypadku wyborów na inne urzędy dokonywano *renuntiatio*¹¹ w momencie, kiedy dany kandydat uzyskał większość, nie czekając na *creatio* pozostałych i możliwe było dokończenie wyborów następnego dnia¹².

Taka praktyka uzasadniała ubieganie się o urząd w tandemie. Kandydaci prowadzili często wspólną kampanię wyborczą¹³, co powodowało, że wyborcy głosowali na nich obydwu kojarząc ich ze sobą i licząc na to, że wspólnie będą realizować zapowiedziany program. W przypadku cenzury miało to ogromne znaczenie ze względu na wyjątkowo silne działanie zasady kolegialności. Spory między kolegami uznawano w zasadzie za niedopuszczalne, na co wyraźnie wskazuje przypadek M. Aemiliusa Lepidusa i M. Fulviusa Nobiliora ze 179 roku p.n.e. roku, których tuż po zakończeniu zgromadzenia upominał Q. Caecilius Metellus.

Liv. 40,46: *singulos cum intuemur; M. Aemili, M. Fulvi, neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in suffragium, velimus vobis praelatum esse. ambo cum simul aspiciamus, non possumus <non> vereri, ne male comparati sitis, nec tantum rei publicae prosit, quod omnibus nobis egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat. inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces geritis, quae periculum est ne ex hac die nobis et rei publicae quam vobis graviores fiant. (...) has ut hodie, ut in isto templo finiatis similtates, quaesumus vos universi, et quos coniunxit*

¹¹ Por. N. RAMPAZZO, 'Quasi praetor non fuerit'. *Studi sulle elezioni magistratuali in Roma repubblicana tra regola ed eccezione*, Napoli 2008, s. 145-160.

¹² Por. L.R. TAYLOR, *op. cit.*, s. 98; A. DOSI, *Così votavano i Romani. Il sistema elettorale*, Roma 2004, s. 33-36.

¹³ Por. R. STEWART, *Public Office in Early Rome. Ritual Procedure and Political Practice*, Ann Arbor 1998, s. 159-174; G. FORSYTHE, *A Critical History of Early Rome. From Prehistory to the First Punic War*, London 2005, s. 269-270.

suffragiis suis populus Romanus, hos etiam reconciliacione gratiae coniungi a nobis sinatis.

Tuż po komicjach na Campus Martius Metellus zwrócił się do nowych cenzorów z prośbą o pogodzenie się. Tłumaczył, że dla wyborców obaj z osobna byli najlepszymi kandydatami, ale ich wrogość, która dotąd szkodziła im samym, mogłaby się okazać zgubna dla republiki. Dlatego wszyscy obywatele domagali się pojednania tych, których połączył już wybór na ten sam urząd¹⁴.

Być może plany co do cenzury rodziły się już w trakcie sprawowania konsulatu. Przypadki ogromnej szczodrości urzędujących konsułów można interpretować jako próby skłonienia przyszłych wyborców do głosowania na nich w wyborach cenzorskich¹⁵.

Dodatkowe informacje dotyczące obierania na urząd podał Cycero.

Cic., Leg. agr. 2,26-27: Maiores de singulis magistratibus bis vos sententiam ferre voluerunt. Nam cum centuriata lex censoribus ferebatur, cum curiata ceteris patriciis magistratibus, tum iterum de eisdem iudicabatur, ut esset reprehendendi potestas, si populum benefici sui paeniteret. Nunc, Quirites, prima illa comitia tenetis, centuriata et tributa, curiata tantum auspicio causa remanserunt. Hic autem tribunus plebis quia videbat potestatem neminem iniussu populi aut plebis posse habere, curiatis eam comitiis quae vos non initis confirmavit, tributa quae vestra erant sustulit. Ita cum maiores binis comitiis voluerint vos de singulis magistratibus iudicare, hic homo popularis ne unam quidem populo comitorum potestatem reliquit.

¹⁴ Także Cycero pisał o tym, jak M. Lepidus tuż po wyborach pogodził się ze swoim dotychczasowym wrogiem, a teraz kolegą, M. Fulviussem, za co był powszechnie chwalony – Cic., *Prov. cons.* 9. Por. D.F. EPSTEIN, *Personal Enmity in Roman Politics 218-43 B.C.*, London-New York 1987 (reprint 1989), s. 13-18.

¹⁵ Być może taki cel miały działania Krassusa w czasie jego konsulatu. Por. Plut., *Crass.* 12,2; A. YAKOBSON, *Elections and Electioneering in Rome*, Stuttgart 1999, s. 41.

Mówca, rozpoczynający zresztą akurat swój konsulat, sprzeciwiał się projektowi plebiscytu trybuna Rullusa zakładającego powołanie komisji *decemviri* mającej dzielić między obywateli *ager Campanus*¹⁶. Cycero krytykował między innymi sposób powoływania tych nadzwyczajnych urzędników porównując go z innymi. *Decemviri* mieli być wybierani jedynie przez obywateli z 9 wylosowanych *tribus*. Według Cycerona, był to wręcz zamach na kompetencje zgromadzeń. Na dodatek Rullus chciał jeszcze, aby dla decemwirów została uchwalona na wniosek pretora *lex curiata*. Mówca opisał nieprawidłowości związane z tym nowym urzędem wskazując zasady, według których wybierano innych urzędników. Przede wszystkim podkreślił, że głosowanie następowało za każdym razem dwukrotnie, na wypadek gdyby lud pożałował swojej pierwotnej decyzji.

Jednym z przykładów podanych przez Cycerona był właśnie urząd cenzora. Mówca zaznaczył, że pierwotny wybór potwierdzany był na mocy uchwalonej na kolejnym zgromadzeniu *lex centuriata*. Należy zatem wnioskować, że po wspomnianym przez Liwiusza zgromadzeniu zwołanym przez konsula *ensoribus creandis* zwoływane były kolejne *comitia centuriata*, które uchwały ustawę potwierdzającą wybór¹⁷. W przeciwieństwie do cenzorów, dla innych urzędników wyższych uchwalana była *lex curiata*. Różnica ta wymaga głębszego zastanowienia.

Najczęściej przyjmuje się, że *lex curiata* nadawała urzędnikom wyższym (konsulom, pretorom, a także dyktatorowi i *magister equitum*) *imperium*, natomiast *lex centuriata* przekazywała jedynie *potestas*. Pogląd ten podważa Cancelli¹⁸ twierząc, że uprawnienia cenzorów miały charakter *imperium*, a odróżniano je od kompetencji innych wyższych urzędników jedynie ze względu na brak funkcji wojskowych. W źródłach nigdzie nie ma wzmianki o tytułowaniu tych ustaw jako *lex curiata de imperio* oraz *lex (centuriata) de potestate censoria*. Z oma-

¹⁶ Por. K. KUMANIECKI, *Cyceron i jego współczesni*, Warszawa 1959, s. 170-178.

¹⁷ Por. G.W. BOTSFORD, *op. cit.*, s. 237-238.

¹⁸ F. CANCELLI, *Studi sui 'censores' e sull' 'arbitratus' della 'lex contractus'*, Milano 1960, s. 1-57.

wianego fragmentu dzieła Cycerona wynika zresztą, że stanowiły one potwierdzenie pierwszego głosowania dające wyborcom możliwość wycofania się z wcześniejszej decyzji uznanej następnie za błędną. Być może zatem różnicy co do rodzaju zgromadzenia należy szukać gdzie indziej. *Comitia curiata* były chronologicznie pierwszym, powołanym jeszcze w czasach Romulusa zgromadzeniem. Warunki do zaistnienia *comitia centuriata* stworzyła dopiero reforma króla Serwiusza Tulliusza. Zgromadzenie to zaczęło funkcjonować zapewne dopiero w okresie republiki i stopniowo uzyskiwało przewagę nad *comitia curiata*¹⁹. Ponieważ konsulowie byli następcami królów, uchwalano dla nich *lex curiata* tak jak w okresie królewskim²⁰. Pretorzy byli kolegami konsulów na urządzie, a zatem wybierano ich tak samo. Dyktator, powołany po raz pierwszy w roku 501 p.n.e., zastępował w gruncie rzeczy konsulów i miał takie jak oni kompetencje, tyle że skupione w jednym ręku. Tymczasem cenzorów powołano po raz pierwszy najwcześniej w 443 roku p.n.e. Data ta nie jest powszechnie akceptowana, ale mnie wydaje się prawdopodobna. W każdym razie według Liwiusza²¹, cenzorów po raz pierwszy powołano na mocy ustawy uchwalonej zapewne właśnie na *comitia centuriata*, których rola polityczna była już wtedy znacząca. Być może właśnie dlatego w późniejszym okresie cenzorami zajmowały się wyłącznie centurie. Wiązało się to również z kompetencjami cenzorów, którzy przydzielali obywateli do klas majątkowych i centurii, natomiast na kurie nie mieli wpływu.

¹⁹ W czasach decemwirów miało już prawdopodobnie charakter *comitiatus maximus*. Por. Tab. 9,2 na podstawie Cic., *de leg.* 3,19,44. Por. M. i J. ZABŁOCCY, *Ustawa XII Tablic. Tekst – tłumaczenie – objaśnienia*², Warszawa 2003, s. 64. Zob. też B. ALBANESE, 'Privilegia', 'maximus comitiatus', 'iussum populi' (*XII Tab.* 9,1-2, 12-5), «Labeo» 36/1990, s. 19-35; A. CORBINO, 'De capite civis nisi per maximum comitiatum ferunto'. *Osservazioni su Cic. de leg.* 3.4.11, «Index» 26/1998, s. 113.

²⁰ Być może początkowo zamiast wyborów stosowano *creatio* (jak w przypadku króla), której tu jednak dokonywał ustępujący konsul. Por. P. DE FRANCISCI, *Intorno alla natura e alla storia dell' 'auspicium imperiumque'*, [w:] *Studi in memoria di Emilio Albertario*, I, Milano 1953, s. 405-409.

²¹ Liv. 9,37.

Bardzo kontrowersyjną hipotezę prezentuje Soltau²², według którego *lex centuriata* nadawała cenzorom *imperium*, ale jedynie na czas potrzebny do przeprowadzenia *lustrum*. Zdaniem tego badacza *lex curiata* była uchwalana dopiero po zakończeniu cenzusu tuż przed ceremonią złożenia ofiary. Na poparcie tego poglądu Soltau przytacza fragment *De lingua Latina* Warrona²³ dotyczący zwołanej przez cenzorów *contio* oraz przeprowadzenia losowania, który z nich przeprowadzi *lustrum*. Wydaje się jednak, że miało to miejsce na początku kadencji i miało na celu ustalenie podziału obowiązków między kolegów.

Najpierw zatem konsul przeprowadzał wybory, a zaraz potem zwoływał zgromadzenie raz jeszcze w celu uchwalenia ustawy, aby lud miał szansę na ewentualne wycofanie się z pochopnie podjętej decyzji. Nie da się również wykluczyć, że – ponieważ konsulowie często spieszyli się, aby objąć dowództwo armii – to drugie zgromadzenie mógł zwołać również pretor²⁴.

Liv. 40,45,8: *Comitiis confectis, ut traditum antiquitus est, censores in Campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt.*

Liwiusz poinformował, że – zgodnie z tradycją – po zgromadzeniu cenzorzy zasiedli na Polu Marsowym przed ołtarzem Marsa na krzesłach kurulnych. Należy się zastanowić, od kiedy cenzorzy mieli prawo zasiadać na *sellae curules* i tym samym obejmowali urząd: czy już po zgromadzeniu wyborczym, czy dopiero po uchwaleniu *lex centuriata*. Wydaje się, że po *renuntiatio* cenzorów traktowano jako *designati*. Dawało im to już niektóre związane z urzędem kompetencje.

²² W. SOLTAU, *Zur römischen Verfassungsgeschichte. Zur 'lex centuriata de imperio'*, «Philologus» 75/1918, s. 232-237.

²³ Varr., *L.L.* 6,87.

²⁴ Poza świadectwem Cyserona, nie ma innych źródeł dotyczących *lex centuriata*. Wydaje się, że stwierdzenie BOTSFORDA (*op. cit.*, s. 237), że była ona bez wątpienia uchwalana na wniosek konsula, jest nieco zbyt kategoryczne. Konsulowie nie zawsze mieli czas, by zwlekać z opuszczeniem Rzymu tylko po to, by formalnie potwierdzić wybór cenzorów. O możliwości wnoszenia *rogationes* przez pretorów T.C. BRENNAN, *The Praetorship in the Roman Republic*, I, Oxford 2000, s. 119-120.

Zapewne mogli już zwoływać *contiones*²⁵, a także zasiadać na krzesłach kurulnych. Dopiero jednak po drugim zgromadzeniu centurialnym obejmowali urząd. Nie wyznaczano żadnego konkretnego dnia, w którym miałyby się to zawsze odbywać, ponieważ cenzorów nie wybierano regularnie.

Zonar. 7,19:

Πίστεις δ' ἐνόρκους ἐφ' ἐκάστῳ πεποίοιτο, ὡς οὔτε πρὸς χάριν, οὔτε πρὸς ἔχθραν τι ποιοῦσιν, ἀλλ' ἐξ ὀρθῆς γνώμης τὰ συμφέροντα τῷ κοινῷ καὶ σκοποῦσι καὶ πράττουσι.

Według Zonarasa, cenzorzy składali jeszcze przysięgę, że nie będą działać kierując się wdzięcznością lub nienawiścią; w swoich decyzjach i działaniach mieli mieć na względzie dobro wspólne. Wydaje się, że składali również *iusiurandum in leges*, takie jak inni rozpoczynający kadencję urzędniczą²⁶.

W przypadku, gdy jeden z cenzorów przestawał pełnić urząd – najczęściej w razie śmierci, ewentualnie *capitis deminutio maxima* lub *media* – stosowano początkowo takie zasady jak w przypadku konsulów, czyli dodatkowe wybory. Taki nowowybrany urzędnik byłby *suffectus*.

Liv. 5,31: *C. Iulius censor decessit; in eius locum M. Cornelius suffectus;—quae res postea religioni fuit quia eo lustrum Roma est capta; nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur.*

Liwiusz zanotował, że – kiedy w 393 p.n.e. roku zmarł cenzor C. Iulius – na jego miejsce został wybrany M. Cornelius²⁷. Ponieważ

²⁵ Por. Cic., *Verr.* 1,45, gdzie Cycero opisywał *contio* zwołaną przez Pompejusza jako *consul designatus*.

²⁶ Por. TH. MOMMSEN, *op. cit.*, I, s. 620-622. Na temat przysięgi składanej przy wstępowaniu z urzędu zob. s. 625.

²⁷ Por. T.R.S. BROUGHTON, *The Magistrates of the Roman Republic*, I, Atlanta 1951 (reprint 1986), s. 91-92.

jednak w czasie tego *lustrum*²⁸ Rzym został zdobyty przez Galów, uznano, że taki ponowny wybór jest pechowy. Od tamtej pory nie wybierano już następcy na miejsce zmarłego. Drugi cenzor powinien w takim przypadku złożyć urząd²⁹.

Plut., *QR* 50:

Ἦττον δ' ἂν τις τοῦτο θαυμάσειε προσιστορήσας ὅτι καὶ τῶν τιμητῶν θατέρου τελευτήσαντος ἔδει καὶ τὸν ἕτερον πεπαῦσθαι τῆς ἀρχῆς· ἀποθανόντος δὲ τιμητοῦ Λιβίου Δρούσου Σκαῦρος Αἰμίλιος συνάρχων οὐκ ἐβούλετο τὴν ἀρχὴν ἀπέιπασθαι μέχρι οὗ τῶν δημάρχων τινὲς αὐτὸν ἐκέλευον εἰς τὸ δεσμωτήριον ἀπάγεσθαι.

Plutarch przywołał tę zasadę jako porównanie do sytuacji *flamen Dialis*, który musiał zrezygnować z funkcji kapłańskich, kiedy zmarła jego żona³⁰. Podał też przykład Aemiliusa Scaurusa, który – kiedy w 109 roku p.n.e. zmarł jego kolega Livius Drusus³¹ – nie chciał ustąpić. Zrobił to dopiero, gdy trybunowie plebejscy nakazali go uwięzić.

Na cenzorów wybierano zwykle osoby, które wcześniej sprawowały już urząd konsula, chociaż zdarzały się wyjątki od tej zasady³².

Zonar. 7,19:

Δύω τε ἦσαν οἱ τιμηταὶ ἐξ ἀρχῆς καὶ ἐκ τῶν εὐπατριδῶν.

²⁸ Zwrot *eo lustrum* oznacza czas do przeprowadzenia przez tych cenzorów ceremonii oczyszczającej. *Lustrum* to bowiem pięcioletni okres dzielący jeden taki obrzęd od kolejnego. Por. Varr. *L.L.* 6,2; Fest. 107 L s.v. *lustrum*; Censorin. *De die nat.* 13.

²⁹ Por. Liv. 6,27; 9,34; 24,43; 27,6; J. SUOLAHTI, *The Roman Censors. A Study on Social Structure*, Helsinki 1963, s. 78-79.

³⁰ Por. Gell. 10,15,22. Urząd kapłański *flamen Dialis* podlegał licznym ograniczeniom. Na ten temat zob. Gell. 10,15.

³¹ Por. T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 545.

³² Por. Liv. 27,6; 27,11. Por. J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 77-78.

Według Zonarasa³³ od początku dwóch cenzorów wywodziło się spośród patrycjuszy³⁴. Z czasem jednak i plebejusze uzyskali dostęp do tego urzędu. Pierwszym plebejskim cenzorem był C. Marcius Rutulus³⁵ wybrany na urząd w 351 roku p.n.e.

Liv. 7,22,7-10: *Ceterum cum censoribus creandis indicta comitia essent, professus censuram se petere C. Marcius Rutulus, qui primus dictator de plebe fuerat, concordiam ordinum turbavit; quod videbatur quidem tempore alieno fecisse, quia ambo tum forte patricii consules erant, qui rationem eius se habituros negabant; sed et ipse constantia inceptum obtinuit et tribuni omni vi recipaturi ius consularibus comitiis amissum adiuverunt, et cum ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non aequabat, tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram quoque in partem vocari plebes volebat.*

Według Liwiusza, Marcius był pierwszym wywodzącym się z plebsu dyktatorem, który zburzył zgodę między stanami. Otóż – kiedy były dyktator postanowił ubiegać się o urząd cenzora – oba stanowiska konsulów zajęte były przez patrycjuszy³⁶, którzy nie chcieli nawet rozważyć jego kandydatury (*rationem habere*³⁷). Wsparcia Marciusowi udzielili trybunowie plebejscy – prawdopodobnie blokując możliwość przeprowadzenia wyborów w drodze *intercessio* lub *obnuntiatio*. W tej sytuacji, chcąc jednak zwołać zgromadzenie, konsulowie musieli przyjąć tę trudną do zaakceptowania kandydaturę.

³³ Por. Liv. 4,8.

³⁴ Por. G. URSO, *Cassio Dione e i magistrati. Le origini della repubblica nei frammenti della 'Storia romana'*, Milano 2005, s. 139-140.

³⁵ Por. Liv. 10,8,8; T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 127.

³⁶ Byli to C. Sulpicius Peticus i T. Quinctius Poenus Capitolinus Crispinus. Por. T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 126-127. Wybór dwóch patrycjuszy był sprzeczny z *lex Licinia Sextia de consule plebeio creando*. Por. Liv. 7,17.

³⁷ Por. C. NICOLET, *The World of the Citizen in Republican Rome*, cit., s. 241.

Liv. 8,12,16: *Dictatura popularis et orationibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges secundissimas plebei, adversas nobilitati tulit: (...) tertiam, ut alter utique ex plebe + cum eo ventum sit ut utrumque plebeium fieri liceret + censor crearetur.*

Opisując wydarzenia roku 339 p.n.e., Liwiusz zanotował, że dyktator Publilius Philo doprowadził do uchwalenia trzech ustaw korzystnych dla plebsu, a nienawistnych dla *nobilitas*, z których trzecia stanowiła, by jeden z cenzorów był plebejuszem oraz aby wolno było sprawować cenzurę dwóm plebejuszom na raz. *Lex Publilia Philonis de censore plebeio creando*³⁸ stanowiła zatem ważny krok w walce plebsu o dostęp do praw politycznych, a wręcz przeważała szalę na ich stronę, ponieważ, o ile obaj cenzorzy nie mogli już być patrycjuszami, to odwrotna konfiguracja była jak najbardziej dozwolona³⁹.

Autentyczność *legis Publiliae Philonis* podważa Beloch⁴⁰, którego zdaniem została ona przypisana Publiliusowi, bo to od jego cenzury w 332 roku p.n.e. zawsze jeden cenzor był plebejuszem. Pogląd ten nie wydaje się jednak przekonujący.

Mimo teoretycznego przyzwolenia na sprawowanie cenzury przez plebejuszy, przez długi czas w praktyce przeprowadzenie ceremonii *lustrum* było jednak powierzane patrycjuszowi. Dopiero w 280 roku p.n.e. po raz pierwszy ofiarę lustracyjną złożył plebejusz Cn. Domitius Calvinus Maximus⁴¹.

Należy również rozważyć możliwość ponownego sprawowania cenzury, czyli *iteratio*. W przypadku cenzury, która była dostępna jedynie

³⁸ Por. G. ROTONDI, 'Leges publicae populi Romani', Milano 1912, s. 227-228; J.-C. RICHARD, *Sur le droit de la plèbe à exercer la censure: À propos de Liv. 8, 12, 16*, «Mnemosyne» 34.1-2/1981, s. 127-135 ; M. ELSTER, *Die Gesetze der mittleren römischen Republik*, Darmstadt 2003, s. 48-49.

³⁹ Pierwsza para cenzorów plebejuszy sprawowała urząd w 131 roku p.n.e. Por. Liv. Per. 59; T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 500.

⁴⁰ Por. K.J. BELOCH, *Römische Geschichte bis zum Beginn der punischen Kriege*, Berlin-Leipzig 1926, s. 349.

⁴¹ Liv. Per. 13. Por. T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 191; J. SUOLAHTI, *op. cit.*, s. 76-77.

dla nielicznych z racji małej częstotliwości wyborów, musiała być to bardzo istotna kwestia.

Liv. 23,23,2: *...nec censoriam vim uni permissam et eidem iterum...*

Liwiusz przekazał, że jedna osoba nie mogła ponownie sprawować urzędu cenzora⁴². Przekaz ten dotyczy roku 216 p.n.e., a zatem reguła ta musiała istnieć już wcześniej.

Val. Max. 4,1,3: *Par Furio moderatione Marcius Rutilus Censorinus: iterum enim censor creatus ad contionem populum vocatum quam potuit gravissima oratione corripuit, quod eam potestatem bis sibi detulisset, cuius maiores, quia nimis magna videretur, tempus coartandum iudicassent. uterque recte, et Censorinus et populus: alter enim ut moderate honores crederent praecepit, alter [se] moderato credidit.*

Valerius Maximus przywołał przypadek Marcjusa Rutilusa⁴³, który – wybrany po raz drugi cenzorem w 265 roku p.n.e.⁴⁴ – zwołał lud na *contio* i w surowej mowie skarcił współobywateli za to, dwa razy nadali te kompetencje, które ich przodkowie uznali za stosowne ograniczyć w czasie jako zbyt wielkie⁴⁵. Sam Rutilus otrzymał przydomek *Censorinus*.

Plut., *Coriol.* 1,1:

καὶ Κηνωρίνος, ὃν δις ἀπέδειξε τιμητὴν ὁ Ῥωμαίων δῆμος, εἶτα ὑπ' αὐτοῦ πειθεὶς ἐκείνου νόμον ἔθετο καὶ ἐψηφίσατο μηδενὶ τὴν ἀρχὴν δις ἐξεῖναι μετελθεῖν.

⁴² Por. TH. MOMMSEN, *op. cit.*, I, s. 520, n. 2.

⁴³ Autor dzieła *De viris illustribus* (32) podał imię Quintus Fabius Rullus.

⁴⁴ Por. CIL 1², 1, p. 22; T.R.S. BROUGHTON, *op. cit.*, I, s. 202.

⁴⁵ Jest to wyraźna aluzja do *lex Aemilia de censura minuenda*. Por. G. ROTONDI, *op. cit.*, s. 211; D. FLACH, *Die Gesetze der frühen römischen Republik. Text und Kommentar*, Darmstadt 1994, s. 245-246.

Plutarch poinformował, że iteracji cenzury zakazano w ustawie uchwalonej z inicjatywy samego Censorinusa. Według Mommsena⁴⁶, cenzor nie mógł być absolutnie projektodawcą tej ustawy. Rotondi⁴⁷ tytułuje ją *lex de censura non iteranda* i wyraża przypuszczenie, że był to plebiscyt. Wydaje się, że Censorinus nie tyle wysunął *rogatio*, co raczej podsunął pomysł wydania zakazu iteracji cenzury trybunowi plebejskiemu lub konsulowi⁴⁸.

Po wyborach, uchwaleniu *lex centuriata* i złożeniu *iusiurandum* cenzorzy mogli zacząć wykonywać swoje obowiązki. Plutarch zanotował, czym zajmowali się tuż po objęciu urzędu.

Plut. *QR* 98:

Διὰ τί οἱ τιμηταὶ τὴν ἀρχὴν παραλαβόντες οὐδὲν ἄλλο πράττουσι πρότερον ἢ τὴν τροφὴν ἀπομισθοῦσι τῶν ἱερῶν χηρῶν καὶ τὴν γάνωσιν τοῦ ἀγάλματος;
Πότερον ἀπὸ τῶν εὐτελεστάτων ἀρχόμενοι καὶ μὴ πολλῆς δεομένων δαπάνης μηδὲ πραγματείας; Ἡ παλαιὰ τις αὕτη χάρις ἀπομνημονεύεται τοῖς ζῴοις ἀπὸ τῶν Κελτικῶν, ὅτι τοὺς βαρβάρους ὑπερβαίνοντας ἤδη τὸ περιτείχισμα τοῦ Καπετωλίου νύκτωρ οἱ χῆνες ἤσθοντο τῶν κινῶν καθευδόντων καὶ βοῆ τοὺς φύλακας ἐπήγειραν; Ἡ φυλακες ὄντες οἱ τιμηταὶ τῶν μεγίστων, καὶ προσῆκον ἐπισκοπεῖν καὶ πολυπραγμανεῖν αὐτοῖς ἱερὰ καὶ δημόσια καὶ βίους καὶ ἤθη καὶ διαίτας, τὸ φυλακτικώτατον ζῶον εὐθὺς ἐν λόγῳ τίθενται, καὶ ἅμα τῇ τούτων ἐπιμελείᾳ προτρέπονται τοὺς πολίτας μὴ ἀμελεῖν μηδὲ ραθυμεῖν τῶν ἱερῶν; Ἡ δὲ γάνωσις τοῦ ἀγάλματος ἀναγκαία· ταχὺ γὰρ ἔξανθει τὸ μίλτινον, ὃ τὰ παλαιᾶτων ἀγαλμάτων ἔχρωζον.

⁴⁶ Por. Th. Mommsen, *op. cit.*, I, s. 520, n. 2.

⁴⁷ Por. G. Rotondi, *op. cit.*, s. 244. Por. M. Elster, *op. cit.*, s. 144-146.

⁴⁸ Por. F. Cássola, *I gruppi politici nel III secolo a.C.*, Roma 1968, s. 150; E. Reigadas Lavandero, *Censura y 'res publica': aportación constitucional y protagonismo político*, Madrid 2000, s. 208. Podobnie z inicjatywy cenzorów uchwalane bywały *leges sumptuariae*.

Pisząc *Quaestiones Romanae* Plutarch zadawał pytania związane z rzymskimi obyczajami i próbował udzielać różnych odpowiedzi, nie wskazując swoich preferencji. Tu zapytał, dlaczego cenzorzy nie robią nic, zanim nie zakontraktują pożywienia dla świętych gęsi oraz odnowienia posągu. Czy dlatego, że na początek załatwiają najbardziej błahę i najmniej kosztowne sprawy? Czy może jako wyraz wdzięczności dla ptaków za ich przysługę w trakcie najazdu Galów, kiedy to gęsi, a nie psy, obudziły obrońców Kapitolu? A może dlatego, że cenzorzy – jako strażnicy najważniejszych spraw zajmujący się kwestiami religijnymi i państwowymi, a także życiem, obyczajami i prowadzeniem się obywateli – od razu zajmują się najbardziej czujnymi spośród stworzeń, aby skłonić obywateli do nielekceważenia spraw sakralnych? Natomiast renowacja posągu była niezbędna, ponieważ stosowany do jej malowania barwnik szybko się odbarwiał.

Pliniusz Starszy też pisał o kontrakcie na pożywienie dla gęsi⁴⁹.

Plin. Mai. 10,51: *Et anseri vigil cura Capitolio testata defenso, per id tempus canum silentio proditis rebus, quam ob causam cibaria anserum censores in primis locant.*

Według niego, o gęsi dbano właśnie pamiętając ich alarm podniesiony w czasie najazdu Galów.

Plin. Mai. 33,36,111: *hac religione etiamnum addi in unguenta cenae triumphalis et a censoribus in primis Iovem miniandum locari.*

Pliniusz poinformował również – nieco bardziej precyzyjnie niż Plutarch – że cenzorzy zawierali umowę dotyczącą pokrycia posągu Jowisza czerwonym barwnikiem (minią).

Oba te kontrakty należały do sfery *mores maiorum* i zapewne dlatego należało je zawrzeć w pierwszej kolejności. Ich treść była prawdopodobnie ustalona w *lex censoria* – edykcie cenzorów mającym charakter *edictum tralaticium*. Nie dokonywano w nim zmian, a umowy *locatio* zawierano niejako automatycznie na samym początku kadencji.

⁴⁹ Por. Cic., *Rosc. Amer.* 20,57.

Można zatem stwierdzić, że cenzorzy wybierani byli na zwołanych przez konsula *comitia centuriata*, przy czym wybór musiał się odbyć jednego dnia, a *renuntiatio* konsul dokonywał dopiero, gdy dwaj spośród kandydatów uzyskali wymaganą liczbę głosów. Cenzorzy obejmowali urząd dopiero po uchwaleniu na kolejnym zgromadzeniu *lex centuriata*. Nie było możliwe wybranie *ensor suffectus*, a w sytuacji, gdy zabrakło kolegi, drugi cenzor musiał ustąpić. Zakazana była również *iteratio censorae*.

ELECTIONS AND ENTRANCE IN OFFICE BY CENSORS IN THE ROMAN REPUBLIC

Summary

Censors were major magistrates usually elected every five years for eighteen months. Their elections were held by one of the consuls at the *comitia centuriata* during which both censors had to get chosen. It was obligatory to postpone the assembly in case only one candidate achieved the majority of votes. After the election had been completed, another *comitia centuriata* were held in order to vote a *lex centuriata* confirming it. Only then the censors entered in office. If during the term of office one of the censors died, the other one was obliged to resign. The office was reserved for patricians until 351 B.C. whereas since 339 B.C. according to the *lex Publilia Philonis* both censors could be plebeians. The rule considering *iteratio* impossible in case of censorship was confirmed in a law voted around 265 B.C. The first task awaiting newly elected censors was to contract for the food of the sacred geese and renovation of Jupiter statue.